

knjiga koja pokazuje što među kršćanima već jest jedno.

Mato Zovkić

DIJALOŠKA KNJIGA O ODNOSU ŽIDOVA I KRŠĆANA

Edward KESSLER, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*. New York: Cambridge University Press, 2010., 243 str.

Autor je britanski Židov koji znanstveno djeluje na Cambridge Universityju, a djelo je odgovor židovskog znanstvenika na kršćanske inicijative za dijalog od 1945. do 2009. Na početku donosi kronološku tablicu događaja važnih za odnose s kršćanima iz židovske perspektive te popis kršćanskih dokumenata o odnosima sa Židovima kao narodom i pojedincima danas. U Predgovoru zahvaljuje studentima s kojima je prolazio iznesenu građu.

U uvodnom poglavlju (str. 1-24) ističe kako su stradanja Židova u vrijeme Hitlerova režima izazvala pokajničku reakciju kršćanskih teologa i institucija te pozitivan odgovor židovskih teologa dokumentom *Dabru Emet* (Govorite istinu) god. 2000. Polemika je počela u vremenu crkvenih otaca kada su teolozi i biskupi pisali protiv židovstva, zato

što kršćanstvo odbacuje potrebu obrezanja i propisa o nečistim jelima. Nastavljena je u srednjem vijeku kada je Židovima u kršćanskim gradovima naređivano da moraju slušati kršćanske propovijedi. Neki Židovi su uvjereni da bez protužidovske polemike u Novom zavjetu i kasnijim spisima crkvenog učiteljstva ne bi bilo moguće Hitlerovo djelo *Mein Kampf* (str. 8). Autor se raduje da današnji kršćanski mislioci više poštuju židovski korijen Isusa i njegova pokreta te da odumire nekadašnje učenje kako je Crkva nadomjestila židovski narod pa prema tome taj narod nije više dostojan življenja. Žali što su neki protestantski teolozi, kao R. Bultmann i J. Jeremias, ostali uz stare predrasude. Raduje se što su odnosi na terenu često zdraviji od spisa teologa te što su pape naredili da se iz liturgije Velikog petka izbriše molitveni zaziv „pro *perfidis* Judaeis“.

Žali što je muka Isusova ispričovijedana tako da čitatelja ili slušatelja ispunja prezirom prema Židovima: „Proces Isusu ispričovijedan je u četiri evanđelja kao čudna afera. Uključuje osudu Isusa zbog hule od strane Židova koji su jedva imali podlogu da ga u ono vrijeme okrive za hulu te osudu na smrt od strane Rimljana koji ga, prema evanđelistima, nisu smatrali krivim za

ikoji izneseni zločin protiv države. Ipak, nijedan proces nije imao tako dalekosežan i fatalan učinak na povijest kao ovaj. Proces nije tek obrana Isusove nevinosti nego i progona Židova koji su bili ondašnji rivali zajednicâ evanđelistâ (osobito Matejeve). Pisanje evanđelja predstavlja veliku ogorčenost u odnosima između Crkve koja je nastajala i ostatka židovske zajednice koja se zauzimala za novo definiranje i učvršćivanje judaizma uoči rata protiv Rima“ (40). Autor žali što su kršćanski teolozi i propovjednici previđali Pavlov nauk o trajnosti Božjeg saveza sa Židovima izražen u Rim 11,28-29.

Protužidovsku polemiku u spisima crkvenih otaca sažeo je u poglavlju trećem (45-64). Milanским ediktom i kasnijim carskim ukazima kršćanstvo je postalo državna religija, i to je pogoršalo položaj Židova u Rimskom carstvu. Pape, poput Grgura Velikog, jesu zabranjivali progon nevinih Židova, ali ih kršćanski moćnici u tome nisu slušali. Prvi je napao Židove Justin mučenik u drugom stoljeću (*Dijalog s Trifunom*), a zatim su uslijedili napadi Origena, Ćirila Jeruzalemskog, Ćirila Aleksandrijskog, Augustina i drugih. Biskup Sarda Melito u homiliji o Uskrsu (*Peri Pasha*) nazvao je Židove bogoubojicama, a Ivan Hrizostom ostavio je osam pro-

povijedi naslovljenih „Adversus Judaeos - Protiv Židova“ u kojima je želio prvenstveno koriti mlake kršćane koji zalaze u sinagoge: „Dijelovi homilija bili su umetnuti u Bizantinsku liturgiju Svetog tjedna a kasniji pisci slobodno su izvlačili građu iz ovih homilija. U jedanaestom stoljeću prevedene su na ruski (u vrijeme prvog pogroma u ruskoj povijesti za vladavine kneza Vladimira, 956.-1015.), a u srednjovjekovnoj Europi čitane su u Bizantu, i posebno u Rusiji gdje su Židovi bili podvrgnuti represivnim zakonima. Tada su Židovi gledani kao polusotonski likovi koje je Bog prokleo a građanske vlasti izdvajale su ih“ (59). Neki kršćani smatrali su kako ih je Bog izabrao da proklinju Židove. Jeronim je od rabina učio hebrejski i aramejski te je zato poštovao židovske znanstvenike, ali je prezirao judaizam.

Rabini su uzvraćali udarce (str. 65-80) tako što su načelom „Zakon dotične zemlje je zakon (za Židove dijasporu)“ olakšali sunarodnjacima čuvanje identiteta u tuđini, polemizirali protiv kršćana kako bi poučili svoje, Isusa proglasili kopiletom prostitutke i u svagdanju molitvu Židova umetnuli zaziv protiv kršćana kao heretika.

Pozitivne primjere u vremenu bespoštedne polemike autor je obradio u poglavlju petom (81-

101). Primjer za to su kršćansko i židovsko tumačenje žrtve Abrahamove u Post 22 te starozavjetni motivi u kršćanskim slikama. U razdoblju od 10. do 17. stoljeća pasionske igre karikirale su Židove koji su živjeli u kršćanskim gradovima, židovstvo je bilo izrugivano u javnim disputima, a osobito su križari bili okrutni prema Židovima. Jedan od znanstvenika koji se bavio okrutnostima križara pretpostavlja da se želja za osvetom muslimanima „lagano prelila u želju da osvete Kristovu smrt na onima koji su smatrani krivima za raspeće. Križari su se pitali, zašto da traže muslimane u Svetoj Zemlji kada ima Židova kod kuće“ (108). Razvila se žestoka polemika u tumačenju Sluge Patnika u Izaiji 53: za Židove je on simbol cijelog naroda, a za kršćane proročanstvo o nasilju nad budućim Mesijom. Za Židove u Španjolskoj posebno je bolno razdoblje inkvizicije koja je po uvjerenju autora odlučivala o njihovoj sudbini od 1391. do 1800. Mnogi kršteni Židovi bili su optuživani da potajno prakticiraju judaizam i zato procesuirani. U Engleskoj je od 1290. do 1656. bilo zabranjeno biti Židov. S Lutherovim pokretom počelo je zanimanje za hebrejski kao izvorni jezik Starog zavjeta, ali je on sam isticao da istina ne dopušta toleranciju.

Sedmo poglavlje naslovljeno

je „Antisemitizam i holokaust“ (124-146). Uz pojedince, koji su na obje strane u 18. i 19. stoljeću predlagali toleranciju na temelju razuma i tragičnog iskustva nasilja, bilo je više onih koji su nastavili širiti antisemitizam potkrijepljen teološkim razlozima. Autor prikazuje protužidovsko raspoloženje u Francuskoj kakvo se očitavalo za vrijeme afere Dreyfus 1899. Ta je afera dovela do zakona o rastavi države i Crkve 1905. koji je i danas na snazi. Ujedno je potaknula Theodora Herzla da počne širiti ideju o potrebi ponovnog uspostavljanja židovske države. Jedan Francuz u djelu *La France juive* 1886. ustvrdio je da su u revoluciji 1789. Židovi preuzeli vlast te da potkopavaju francusku tradiciju i kulturu. Ovdje autor navodi imena poznatih katoličkih, protestantskih i pravoslavnih teologa prve polovice dvadesetog stoljeća koji su pisali da su Židovi predodređeni za izumiranje. Kao svojevrstan teološki vrhunac mržnje na Židove citira zaključak protestantske sinode u Saksoniji god. 1933: „Priznajemo da su Židovi otpali od Boga i u tome je njihov grijeh. Taj je grijeh očitovan svijetu u razapinjanju Isusa. Od tada do danas prokletstvo Božje počiva nad ovim narodom“ (129). Hitler je u svojoj tiraniji postupke protiv Židova gradio na temeljima koje su drugi postavili tako što je

1933. dao otpustiti iz službe Židove znanstvenike i prosvjetne radnike, 1935. zabranio veze sa Židovima, 1938. naredio popis židovskih osoba i imovine te u noći od 9. na 10. studenog 1938. dao spaliti 300 sinagoga, zajedno s brojnim židovskim tvrtkama i kućama, u rujnu 1939. pripojio Poljsku i otvorio koncentracijske logore. Od siječnja 1942. naređivao je sistematsko deportiranje Židova Europe u krajevima koje je kontrolirao te odvođenje u logore na „konačno rješenje“. „U vrijeme holokausta, moral mnogih kršćana bio je na kušnji i pokazao se manjkavim. Relativno malen broj nežidova pomagao je židovskim susjedima te još manji broj kršćanskih organizacija bio osnovan da im pomaže – Zegota u Poljskoj bila je značajni izuzetak. Židovski narod, barem u memorijalnom muzeju Yad Vašem u Jeruzalemu, časti imena poput njemačkog novinara Oskara Schindlera (1908.-1974.), britanskog službenika Nicholasa Wintona (r. 1909.), litvanske knjižničarke Anne Shimaite, švicaskog konzula Charlesa Lutza (1895.-1975.) i drugih za njihove hrabre pothvate. Od 1950. i dalje ondje su zasađena stabla u Aveniji pravednika među narodima njima na čast. Mnogo od ovih pravednih nežidova bili su kršćani, ali mnogi nisu“ (133). Ljuti se što je

Vatikan blokirao pristup civilnim znanstvenicima u arhivsku građu iz vremena pape Pija XII. i raduje se što je Benedikt XVI. god. 2008. odgodio proces njegove beatifikacije radi proučavanja dokumenta (134). Hvali hrabre pothvate nuncija Roncallija u prilog prognojenim Židovima u toku Drugog svjetskog rata i njegovo služenje kao papa Ivan XXIII. On smatra: „Budući da se holokaust dogodio u srcu kršćanske Europe, on ostaje važna tema za Europljane te posebice za kršćane. Od Europljana se danas očekuje da razmišljaju o činjenici kako je nacizam nastao usred navodno liberalne, demokratske i dobro razvijene civilizacije, u zemlji koja je razvila neke od veoma naprednih ideja i dostignuća moderne kulture. U godinama 1933.-1945. ogromna većina Europljana promatrala je dok su njihovi židovski susjedi bili odvođeni i ubijani. Što se tiče kršćanstva, a većina Europljana bili su dakako barem nominalno kršćani, problem je još ozbiljniji: kojih tisuću devetsto godina nakon Isusova života njegov narod - Židove - ubijali su kršteni pogani koji su svojim djelovanjem ili nedjelovanjem nijekali svoje krštenje, dok je većina drugih kršćana, od onih na najnižim do onih na najvišim položajima, promatrala sa strane. Za mnoge kršćane holokaust ostaje prijetnja

za kršćansko razumijevanje samih sebe danas kao što je bio na završetku Drugog svjetskog rata“ (136-137).

Dok izražava radost da Židovi nisu dopustili posmrtnu pobjedu Hitleru tako što bi pristali na nestajanje, upozorava da holokaust ne bi trebao biti jedino pitanje u odnosima Židova i kršćana i u tom duhu navodi misao iz predavanja J. A. Heschela (židovskog teologa koji je pobjegao iz Njemačke i nastavio djelovati u SAD-u) rabinima: „Židovi i kršćani imaju udjela u istim opasnostima i strahovima; zajedno stojimo nad ponorom!“ Dok pozdravlja katolički dokument *Shoah we remember* iz 1998. i slične izjave protestanata, čudi se što pravoslavci šute.

U osmom poglavlju obradio je nastanak i važnost države Izrael za sve današnje Židove (str. 147-169). Nakon kratke analize vremena u kojem je Palestina bila silom uključena u različite države od god. 63. pr. Kr. do 1948., pokazuje kako su Židovi polagano prestali čekati da Bog riješi njihovo političko pitanje te počeli raditi na ponovnom osnutku vlastite države. God 1904. papa Pio X. primio je u audijenciju Theodora Herzla koji je tražio njegovu podršku za povratak Židova u zemlju izraelsku. Papa je odgovorio: „Židovi nisu priznali našega Gospodina, stoga ni mi ne možemo

priznati židovski narod“ (154). Zato veliki preokret predstavljaju pohod Pavla VI. Izraelu god. 1964., saborska deklaracija *Nostra aetate* 1965. i pohod Svetoj Zemlji Ivana Pavla II. god. 2000. Navodi molitvu ovog Pape koju je stavio u kamen Zapadnog zida u Jeruzalemu sa službenim pečatom: „Bože naših otaca, izabrao si Abrahama i njegove potomke da tvoje ime navijeste narodima. Duboko žalimo ponašanje onih koji su tokom povijesti prouzročili da ova tvoja djeca pate i moleći od Tebe oproštenje, želimo se zauzimati za iskreno bratstvo s narodom saveza.“ On žali za sadašnje teškoće kršćana u državi Izrael i što se broj kršćana u zemljama Bliskog istoka smanjuje te smatra da bi prosperitet Izraela trebao biti stalni izazov za uspostavljanje dobrih odnosa između Židova i kršćana. Žali što neki kršćani jednostrano podržavaju Palestinca i raduje se što se na židovskim univerzitetima ozbiljno proučava kršćanstvo.

Deveto poglavlje posvetio je suodnosu misijskog djelovanja i iskrenog dijaloga (170-190). Raduje se što su teolozi dijaloga na obje strane došli do zaključka da se savez s Izraelcima pod vodstvom Mojsija i savez sa svim ljudima po Kristovoj smrti i uskrsnuću dopunjavaju a ne isključuju. Židovi razvijaju teologiju kako

se spašavaju oni koji nisu pod Mojsijevim zakonom, a kršćani teologiju o spasenju onih koji odbijaju prihvatiti Krista: „Rasprava o modelima saveza također je utjecala na suvremene židovske mislioce. Irving Greenberg, na primjer, predlaže da Židovi trebaju biti otvoreni ideji kako Bog različito govori različitim narodima. Budući da je kršćanstvo izraslo iz židovstva, može biti gledano kao Božji način govorenja poganima i stupanja u savez s njima, a da judaizam ne biva nadomješten. Za Greenberga je logička pozadina kršćanskog učenja kao što je utjelovljenje i uskrsnuće sastavni dio zajedničkog sustava vrijednosti“ (176). Autor je svjestan kršćanske vjere da je za spasenje nužno pridružiti se Kristu i zato vidi napetost između poštovanja židovskog identiteta i potrebe poziva na obraćenje. Uvjeren da učenje novijeg katoličkog učiteljstva o Božjem savezu sa Židovima, koji prema Pavlu i dalje ostaje na snazi, znači priznanje da Bog djeluje u židovstvu. Pojava deklaracije *Dominus Jesus* god. 2000. na trenutak je unijela zabunu, ali je Židove umirilo tumačenje kardinala Kaspera da je Tora za Židove uspješno sredstvo spasenja (181). „Sa svoje strane, mnogi Židovi očekuju, ako stupe u dijalog s kršćanima, da neće biti skrivenog misionarskog pro-

grama ili tajne želje za njihovim obraćenjem... Stoga se misijsko djelovanje razumijeva kao ekumensko zauzimanje, u vidu iscjeljenja jaza a ne radi nastojanja oko obraćenja“ (183). Autor hvali anglikanski dokument iz 1988. u kojem se ti kršćani izričito odriču pokušaja obraćati Židove te ističu da je cilj dijaloga angažiranje u zajedničkom poslanju. Također pozdravlja druge kršćanske dokumente o dijalogu sa Židovima iz kojih je razvidno da cilj nije manipulirati, nego zajednički hodati u traženju istine i lijeka za probleme čovječanstva. Ističe da je dokument *Dabru Emet* iz 2000. prvi teološki odgovor Židova na kršćansku ponudu iskrenog dijaloga te da on sadržava židovsku teologiju kršćanstva, ali žali što je premalo poznat širokim krugovima Židova.

Deseto i posljednje poglavlje stavlja odnose Židova i kršćana u širi kontekst međureligijskog susretanja (191-201). Prije svega, jedni i drugi trebaju uspostavljati odnose povjerenja sa sljedbenicima islama, unatoč postojećim napetostima. U tom ozračju spominje kao hvale vrijedno Otvoreno pismo islamskih znanstvenika Benediktu XVI. i drugim kršćanskim poglavarima iz god. 2007, *A Common Word*, u kojem nude dijalog na temelju zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu koja

postoji u Bibliji i Kur'anu. Priznaje da fundamentalista ima kod Židova, kršćana i muslimana, ali to ne bi smio biti povod za odustajanje od dijaloga i suradnje, iako se iskrenim dijalogom bavi manjina u sve tri ove religije. „Stoga je potrebno da Židovi i kršćani ispregovaraju bolji stav prema kompromitiranoj prošlosti, kako bi s više nade gledali prema budućnosti. Zapravo, otkupljenje kompromitirane prošlosti nudi podlogu za nadu u židovsko-kršćanskim odnosima ali i u odnosima s muslimanima i pripadnicima drugih vjerskih zajednica“ (201). Zajedno s kardinalom Kasperom autor poziva na njegovanje spomena na budućnost, *memoria futuri*. Pred širenjem sekularnog indiferentizma vjernici bi trebali postajati saveznici u zajedničkom poslanju nuđenja i čuvanja duhovnih vrijednosti u pluralnom svijetu.

Popis literature (212-225) olakšava čitateljima produbljenje obrađene građe, dok glosar (226-235) objašnjava stručne termine židovske tradicije. Stvarno kazalo (236-243) pomaže pri brzom služenju knjigom. Iako se neki kršćanski pobornici dobrih odnosa i dijaloga neće složiti sa svim Kesslerovim dijagnozama i sugestijama, glavna je vrlina knjige što nudi židovsku teologiju kršćanstva te očekuje da kršćani načine svoju teologiju židovstva u kojoj

će se etnički i religiozni Židovi zbiljski prepoznavati, a ne osjećati ugroženi u svojem identitetu. Dok kod svojih sunarodnjaka razbija strah kako svi kršćani žele da Židovi kao narod i vjerska zajednica nestanu, od kršćana očekuje da ozbiljno i dobronamjerno gledaju ono što Židovi govore o sebi.

Mato Zovkić

POKUŠAJ RAZUMIJEVANJA ISLAMA

Michele ZANZUCCHI (prir.), *L'islam spiegato a chi ha paura dei musulmani*. Rim: Città Nuova Editrice, 2015., 132 str.

Unatoč višestoljetnoj povijesti islama čini se kako Zapad još uvijek ima poteškoća u njegovu razumijevanju, a s druge strane i sâm islam u shvaćanju Zapada. Nemili događaji u redakciji satiričnog časopisa *Charlie Hebdo*, teroristički napadi u Parizu u studenome 2015., napad u Kopenhagenu, atentat u Tunisu, Islamska država u Siriji i Iraku, a poslije i u Jemenu i Libiji, arapsko proljeće te dolazak tisuća muslimana na sicilijanske obale povod su zbog kojeg se priređivač odlučio na promišljanje o islamu i prisutnosti muslimana, osobito u Italiji, gdje broje oko 1.700.000, pridošli iz 40 zemalja s uglavnom muslimanskom većinom. Godine 1990. u Italiji je bilo svega 100.000